

ساماندهی گیاهان دارویی در قانون ابن سینا ستودنی است

دکتر نجفقلی حبیبی - نوزدهمین نشست از مجموعه درس گفتارهایی درباره بوعلی سینا

چهارشنبه ۱۴۰۰/۲/۱۶

نوزدهمین نشست از مجموعه درس گفتارهایی درباره بوعلی سینا با همکاری مرکز فرهنگی شهر کتاب و بنیاد علمی و فرهنگی بوعلی سینا در روز چهارشنبه ۱۶ تیر برگزار شد. این نشست به سخنرانی دکتر نجفقلی حبیبی با موضوع «تاملی در قانون ابن سینا» اختصاص داشت. این درس گفتار به صورت مجازی از اینستاگرام شهر کتاب پخش شد.

کتاب «قانون» یکی از کتاب‌های ابن سینا در زمینه پزشکی است که نزدیک به هفتصد سال در مراکز علمی اروپا تدریس می‌شد و پس از کتاب مقدس، دومین کتابی که در اروپا به چاپ رسید، کتاب قانون ابوعلی سینا بود. حتی در دوران کنونی نیز به عنوان بخش مهمی از طب کهن در مهم‌ترین مراکز و دانشگاه‌های جهان تدریس می‌شود. اصل کتاب به زبان عربی نوشته شده است که چند صد سال به عربی تدریس می‌شد و سرانجام عبدالرحمن شرفکندی (هه ژار) آن را به زبان فارسی ترجمه و منتشر کرده است. در سال‌های اخیر نیز دکتر نجفقلی حبیبی پژوهشگر فلسفه اسلامی قلم به تصحیح این کتاب برداشته است که تاکنون کتاب اول و دوم قانون به همت انتشارات بنیاد ابوعلی سینا انتشار یافته است. کتاب اول در باب کلیات طب است. کتاب دوم قانون وارد بحث‌های تخصصی طب می‌شود و به داروهای مفرده و گیاهی می‌پردازد.

آنچه در پی می‌آید سخنان دکتر نجفقلی حبیبی در این نشست است که توسط آن‌ها خیر تنظیم شده است.

قانون یک کتاب پنج جلدی است. در آن زمان مرسوم بود به جای جلد، کتاب بگویند. بنابراین کتاب اول یا کتاب دوم همان جلد اول و دوم است. کتاب اول در باب کلیات طب است، کتاب دوم قانون وارد بحث‌های تخصصی طب می‌شود و به داروهای مفرده و گیاهی می‌پردازد. کتاب سوم در باب تشریح بدن و بیماری‌های هر بخش از نوک سر تا نوک پنجه‌های پا است که هم تشریح و هم تمام بیماری‌هایی که ممکن است در این قسمت‌ها عارض شود مورد بحث قرار می‌گیرد. در کتاب چهارم هم بخشی دیگر از بیماری‌ها مطرح می‌شود و در کتاب پنجم که کتاب کوچکی است داروهای ترکیبی بیان می‌شود. ابن سینا بیشتر داروهایی که خودش ساخته، در این کتاب مطرح می‌کند و داروهای را که از دیگران است مشخص می‌کند و داروهای که خودش ساخته را با نسبت دادن به خودش بیان می‌کند.

کتاب اول و دوم قانون به همت انتشارات بنیاد ابوعلی سینا انتشار یافته است. کتاب اول در باب کلیات طب است کتاب دوم قانون وارد بحث‌های تخصصی طب می‌شود و به داروهای مفرده و گیاهی می‌پردازد. اکنون کتاب سوم را آغاز به کار کردم زیرا بسیار مفصل است و قرار است کتاب چهارم و پنجم را در یک جلد تصحیح کنم. در این کتاب داروهای گیاهی ابن سینا مطرح می‌کند آمده است و در جایی می‌گوید من خودم درباره داروهای گیاهی کار نکردم بلکه آنچه دیگران گفته بودند به دست آوردم. بعضی از بزرگان متاسفانه با نهایت بی‌ادبی در بعضی جاها نسبت به این که ابن سینا سرقت و جعل کرده سخن گفته‌اند، اما من بر این باورم وقتی کتاب ابن سینا را نخوانید چگونه به او تهمت

می‌زنید ابن سینا خود می‌گوید گمان میر که این‌ها را من نوشته‌ام بلکه آنچه بوده را سازماندهی کرده‌ام و این نکته بسیار مهمی است

داروهای گیاهی به سه دسته بزرگ تقسیم می‌شوند

کاری که ابن سینا درباره گیاهان دارویی کرده است این است که داروهای مفرده در طب قدیم را تقسیم‌بندی می‌کند. این داروها به سه دسته بزرگ تقسیم می‌شوند: گیاهی، حیوانی و معدنی. ابن سینا گیاهان دارویی را دقیق تقسیم نمی‌کند اما در تقسیم‌بندی الفبایی مشخص می‌کند که این گیاهی است یا معدنی. تقسیم‌بندی ابن سینا در کتاب قانون الفبای ابجدی است و من در آخر کتابم این را با فهرست الفبایی تنظیم کردم تا راحت‌تر بتوان مطلب را پیدا کرد. من فهرست‌های مفصلی در پایان کتاب تنظیم کردم که این دارو را به صورت شربتی بنوشید یا به شکل پماد استفاده کنید زیرا در لابه‌لای عبارتها پخش بوده است و چون کار نخست است دارای ایرادهایی است تا کسانی که قانون را تصحیح می‌کنند نواقص را رفع کنند و هم فهرست‌بندی‌ها را مرتب و منظم کنند.

ابن سینا در کتاب دوم قبل از این‌که شروع به تشریح داروها کند مقدمه‌ای برای این قسمت تنظیم کرده که بسیار سودمند است زیرا دیدگاه کلی درباره داروها، اقسام آنها و فواید کلی درباره اشتراکات داروها را بحث کرده است. از جمله اینکه می‌گوید برخی از داروهای گیاهی را زمانی که گل‌ها خوب شکفته شدند بردارید، برگ‌های پوسیده که زیر درخت می‌افتد ارزش گیاهی ندارند. ابن سینا همین نکته را در باب حیوان هم می‌گوید که باید از حیوان‌های جوان استفاده کنید و خودتان آن را ذبح کنید و سالم نگه دارید. در باب داروی گیاهی مساله سخت‌تر است زیرا بیشتر داروها گیاهی است و باید از گیاهان تازه چیده شده باشد و آن را درست خشک کرد و مهم‌تر از همه نگهداری از آنهاست و حداکثر داروهایی که می‌توانند استفاده کنند تا سه سال است. این امور در مغازه‌هایی که داروهای گیاهی می‌فروشند چقدر رعایت می‌شود؟

ابن سینا می‌گوید من متخصص چیدن داروهای گیاهی نیستم

انبار کردن داروها یکی از مسایل مهم است که باید در انبار کردن و نگهداری آنها بسیار دقت کرد زیرا برخی داروها در کنار بعضی داروهای گیاهی نباید قرار بگیرد و ابن سینا در نحوه نگهداری و انبار کردن داروها بسیار تاکید دارد. متأسفانه داروهای گیاهی که در کشور ما فروش می‌رود چنین دسته‌بندی ندارند و نکات بهداشتی در حفظ گیاهان رعایت نمی‌شود. مغازه‌های داروهای گیاهی در کشور بسیار زیاد است و ما متولی درستی در این زمینه نداریم شاید وزارت بهداشت یک بخش برای طب سنتی در سال‌های اخیر ایجاد کرده است اما چقدر به این مسایل رسیدگی می‌شود بسیار مهم است.

کار مهمی که ابن سینا درباره داروها کرد این است که آنها را سازماندهی کرد و خودش قبول کرد که من متخصص چیدن داروهای گیاهی نیستم اما نظم دهی کار ابن سینا ستودنی است که هنوز این نظم پایدار است. از کتاب‌هایی که بعد از ابن سینا نوشته شده هنوز کتاب قانون ارجحیت دارد. ابن سینا می‌گوید مجموعه داروهای گیاهی که بررسی می‌کنم ۱۶ فایده عمده دارد، برخی بیشتر و برخی کمتر و این ۱۶ مورد را درباره هر گیاهی رعایت کرده است.

۱۶ فایده عمده ابن سینا درباره گیاهان دارویی

اول اینکه ماهیت این دارو چیست و سپس چیستی آن را بیان می‌کند، سپس اختیار دارید که کدام داروها را انتخاب کنید این که رنگش چطور باشد چه طعمی داشته باشد. آنگاه طبیعت دارو را که سرد و گرم و یا خشک است و خواص دارو که محلل است و توضیحات مختصری در این زمینه ارائه می‌دهد. مساله آرایش زینت برای ابن سینا بسیار اهمیت دارد و در فصل مفصلی در این باره صحبت می‌کند که با این دارو می‌توان لک و پیس را از بین ببرد یا دارویی که بتواند موها را رشد بدهد، آنچه مربوط به آرایش است مساله مستقلی را در کتاب قانون تشکیل می‌دهد. مساله بعدی زخم‌هاست که این دارو چه تاثیراتی می‌تواند داشته باشد و حتی برای چه زخم‌هایی بد است و ضرر می‌رساند. برخی از داروها برای مفاصل بدن انسان است و فوایدش را در این باره می‌گوید.

ابن سینا برخی از گیاهان را مطرح می‌کند که اگر از آن نوشیدنی درست شود چه فایده‌ای برای بدن انسان دارد. اعضا الراس مساله دیگر است که ابن سینا فواید آن را می‌گوید که برای سر درد چه داروی گیاهی آرام بخش است و آیا برای دندان‌ها مضر است یا فایده دارد؟ برای چشم چقدر اهمیت دارد آیا این دارو منفعت دارد. برای اعضای نفس و سینه چه دارویی خوب است. برای اعضای بدن که مربوط به غذا هستند مثل معده این دارو چه ارزشی دارد. آیا مفید هستند؟ بیماری‌های اعضای نفیض چه بیماری‌هایی را از بدن دور و دفع می‌کند. طبع انسان چگونه است و داروهای گیاهی برای طبع چه تاثیری دارد. یکی از خواصی که ابن سینا مطرح می‌کند سموم است که اگر بدن مسموم شد این دارو برای سم چه تاثیری دارد و چگونه سم‌زدایی می‌کند. ابن سینا این مساله را نیز مطرح می‌کند که اگر این دارو نبود مشابه آن چیست و چه گیاهی را می‌توان به جای آن استفاده کرد. ابدال یعنی جانشین دارو که اگر داروی گیاهی در دسترس نبود پزشک می‌تواند از چه داروهای استفاده کند.

چرا برخی اطبا به ابن سینا تهمت جعل زده‌اند؟

این ۱۶ دسته‌ای که ابن سینا مطرح کرده هیچ طبیعی بعد از او این کار را نکرده است. این شکل تنظیم را فقط ابن سینا بر اساس الفبای ابجدی انجام داده است و بقیه کتاب‌ها که در باب داروهای گیاهی نوشته شده چنین نظمی ندارد. این مساله مقدماتی است که ابن سینا در این باره بحث کرده که گیاهان باید چگونه تنظیم شوند و چه ارزش‌هایی دارند و چگونه باید با این گیاهان برخورد کنیم. مزاج را که در کتاب اول طرح کرده در این جلد کتاب دوباره مطرح کرده است. برخی اطبا به ابن سینا حمله می‌کنند و تصورشان این است که گیاهان دارویی را جعل کرده است و برای ما گران است که این تهمت‌ها به ابن سینا زده شود.

ابن سینا می‌گوید: «تو گمان مبر ما خیلی به زحمت افتادیم برای شمارش همه این داروها بلکه ما وارد کردیم در این کتاب در باب داروهای گیاهی مفرده که ذکر کردیم و منافع و احکام را آوردیم و سپس تصریح می‌کند که من خودم این‌ها را جمع‌آوری نکردم.» بعضی از بزرگان مثل ذخیره خوارزمشاهی در آثارش این کار را کرده است و می‌گوید من درباره گیاهان دارویی مفرده چیزی نمی‌گویم زیرا در جوانی داروهای گیاهی را جمع‌آوری نکردم و در پیری هم دیگر توانش را نداشتم.

کتاب‌های دارویی مشکلات بسیاری داشته‌اند هم در تعداد داروها اختلاف وجود دارد و هم در نام آن‌ها و هم در تلفظ ... در الحاوی و در مخزن الادویه عقیلی که در دوره قاجاریه نوشته شده تلفظ برخی از داروها با هم متفاوت است. از کتاب‌های مهمی که قبل از ابن سینا می‌توان مطرح کرد جالینوس است که ابن سینا نیز آن را مطرح می‌کند و در دوره

اسلامی نیز از الحاوی زکریا رازی استفاده می‌کند اما از آن نام نمی‌برد اما کاملاً مشخص است که از این اثر هم استفاده کرده است. بعد از ابن سینا نیز بسیاری از اندیشمندان از منابع ابن سینا استفاده کرده‌اند زیرا بسیار بانظم‌تر گیاهان دارویی را تنظیم کرده است.

مولف کتاب منهاج‌البیان، ابن جزله است و به نظر می‌رسد که این مساله سیاسی است که نامی از ابن سینا در آثارش نبرده است زیرا ابن سینا ایرانی است و در دستگاه خلافت عباسی نوعی تعصب عربی وجود داشته است. ابن جزله کتاب خوبی نوشته و نسخه‌های خطی نیز در ایران موجود بوده است اما ما نامی از ابن سینا نمی‌بینیم. این‌ها فضای فرهنگی سیاسی است. عبداللطیف بغدادی از جمله علمایی است که می‌گوید به دستور پدرم همه کتاب شفا را حفظ کردم و بعدها در منابش جز فحش و ناسزا به ابن سینا چیز دیگری نمی‌توان پیدا کرد. بغدادی به فخر رازی نیز فحش‌های رکیکی می‌دهد و اما در آخر کتاب به درگاه خداوند توبه می‌کند که چرا بی ادبی کرده است. شاید ۶۰ بار به ابن سینا و فخر رازی اهانت‌های بدی می‌کند.

در ایران در باب داروهای گیاهی وضعیت خوبی نداریم

در کتاب قانون و در تعداد داروها نیز نسخه‌های خطی مختلفی وجود دارد و من در کتابی که به تازگی منتشر شده ۸۰۰ دارو را مطرح کرده‌ام. ابن سینا پیش از این‌که بحث داروهای گیاهی را شروع کند سعی می‌کند مقدمه مفصلی درباره داروهای گیاهی بیان کند که شست‌وشوی داروهای گیاهی به چه شکل است و این‌که بخواهیم داروهای گیاهی را بسوزانیم تا از خاکستر آن دارو درست کنیم چه راهکاری باید داشته باشیم. بعضی از داروها را می‌سابند و این‌که این ساییدن باید چه شرایطی داشته باشد. ابن سینا فوایدی را که در باب گیاهان دارویی وجود دارد در مقدمه کتاب مطرح کرده است. اینکه آیا این گیاهان دارویی پادزهر هستند و می‌تواند سم‌ها را از بین ببرد، این‌که این دارو مخدر است و چه فایده‌هایی را از آن می‌بریم نیز مساله مهمی است که ابن سینا این مشخصات را برای ما بیان می‌کند.

رنگ‌های گیاهان دارویی نیز مورد توجه قرار می‌گیرد هم برای تشخیص داروها و هم طعم داروها که پیش از شروع به توضیح داروها درباره آن بحث کرده است. درباره طعم‌های ساده و طعم‌های مرکب نیز توضیح می‌دهد که برخی تندی و تلخی و... را با هم دارد. چگونه دارو مورد استفاده مریض قرار می‌گیرد برخی به شکل ضماد، برخی به شکل خوردن و شربت و بعضی را باید دود کنیم و از دودش استفاده کنیم. این‌ها را از لابه‌لای نکته‌های ابن سینا خارج کرده و فهرستی را تنظیم کرده‌ام که هر کدام از این داروها باید به چه شکل استفاده شود.

در ایران در باب داروهای گیاهی وضعیت خوبی نداریم چه در چین که ابن سینا بر آن مقید است رعایت نمی‌شود و رسیده و نارسیده و گندیده در کنار هم چیده می‌شود و انبارداری آن واقعا فاجعه است و هیچ نظمی برای چیندن آن وجود ندارد. مدت نگهداری گیاهان دارویی چقدر است و هیچ رسیدگی در این باره وجود ندارد. وقتی سال‌ها در انبار بماند فاسد می‌شود. ما اکنون که طب سنتی را در کشور رایج کردیم و در دانشکده‌های طب سنتی نیز این رشته راه‌اندازی شده است باید بدانیم مبنای علمی آن‌ها کجاست؟ چند کتاب علمی طبیبی تحقیق و پژوهش علمی شده و به دانشجو آموزش داده شده است.

رکن اصلی کتاب داروهای گیاهی قانون است

با کتاب قانون کسی کاری ندارد در صورتی که رکن اصلی کتاب داروهای گیاهی همان قانون است و در تمام این سالها که طب سنتی در ایران بازار داشته است منابع از کتابهای کوچک موخری است که در دوره ناصرالدین نوشته شده است. وقتی مصححان زبان عربی نمی‌دانند و ترجمه‌های قانون هم دارای مشکل زیادی است. غیر از عبدالرحمن شرفکندی که نسخه خوبی هم در اختیار نداشته اما زحمت بسیاری در این زمینه کشیده است. این مصحح منبع مطمئنی در اختیار نداشته است و ما اکنون کتاب قانون مرتب و منظمی نداشته‌ایم.

کتاب قانون اولین بار در سال ۱۲۹۲ در مصر چاپ شده و دو سال بعد در زمان ناصرالدین شاه چاپ سنگی شده است و بعد از آن دیگر هیچ نسخه‌ای در اختیار نداریم، در حالی که هزاران نسخه از قانون (نسخه‌های خطی) در دنیا وجود دارد. کتاب تحفه السعدیه اثر قطب‌الدین شیرازی را تصحیح می‌کردم این شخصیت همکار خواجه نصیرالدین توسی در رصدخانه مراغه بوده است که می‌گوید در مجموع کتابهای رصدخانه مراغه به نسخه‌ای از قانون برخوردیم که حاشیه‌اش را ابن سینا نوشته بود و این حاشیه در هیچ کتاب و سندی دیده نمی‌شود حتی ابن جمیع که در مصر بود ۲۰۰ سال بعد از آن می‌گوید دیدم که این کتاب از نظر زبان عربی مشکلاتی داشت و از مصر به بغداد آمدم که ببینم نسخه‌ای از خط ابن سینا وجود دارد اما هیچ جا اثری از ابن سینا در قانون نیست. ابن سینا در اول کتاب قانون می‌گوید من اینها را رنگی نوشتم تا خواننده راحت‌تر بتواند هر آنچه می‌خواهد بیابد اما در هیچ کدام از نسخه‌ها این مساله رعایت نشده و در نسخه‌های موجود از قدیم‌ترین ایام هیچ کدام رنگی نیست و همه کاتبها با مرکب سیاه نوشته‌اند.

